

ЕКСТРАПОЛЯЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАРОГО ТА НОВОГО ЗАПОВІТІВ У ПРОЗІ ІОАННИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

Наталія Левченко

Narodowy Pedagogiczny Uniwersytet
im. H. Skowrody w Charkowie

TENDENCJE PRZENOSZENIA FIGUR I OBRAZÓW ZE STAREGO DO NOWEGO TESTAMENTU W PROZIE JOANNYKIJA GALIATOWSKIEGO

Natalia Lewczenko

Streszczenie. Artykuł dotyczy przenoszenia figur i obrazów ze Starego do Nowego Testamentu z uwzględnieniem hermeneutyki biblijnej, zgodnie z którą można je traktować jako elementy jednego z czterech sensów Pisma świętego. Hermeneutyka ta miała wpływ na poetykę ukraińskiej prozy barokowej, co ukazuje przykład twórczości Joannykija Galjatowskiego – ukraińskiego barokowego kaznodziei.

Słowa kluczowe: biblijna hermeneutyka, egzegeza, barok, kaznodziejstwo ukraińskie

Невичерпним джерелом вічних істин, сюжетів, образів та різноманітних сталих виражальних засобів після охрещення України-Руси було Святе Письмо. Олекса Мишанич зазначав: „Біблія була активно присутня у всій давній українській літературі продовж XI – XVIII ст.”¹, тому вона також стала підґрунтям художньої творчості барокових письменників. У Біблії замкнута коло світової гармонії – у її текстах не можна помислити жодних суперечностей. Барокові письменники були переконані, що чотирисенсова герменевтика текстів Святого Письма дає можливість уникнути будь-яких смислових суперечностей у потрактуванні біблійних істин. Щоб уникнути розбіжностей у тлумаченні,

при вивченні Писання екзегету необхідно якнайточніше визначити, що Бог мав на увазі в конкретному уривку, а не те, що це значить для мене. Якщо пристати на думку, що значення тексту – це те, що він значить для мене, то Слово Боже може мати стільки ж значень, скільки воно матиме читачів².

¹ О. Мишанич, *Біблія і давня українська література*, [у:] „Біблія і культура” / За ред. А. Нямцу, Вип. 1, Чернівці 2000, с. 13.

² Г. А. Венклер, *Герменевтика: Принципи и процесс толкования Библии*, Мичиган 1995, с. 18–19.

Використовуючи досвід Александрійської та Каппадокійської шкіл, Іоаннікій Галятовський пропонує добачати „двоякій сенс телесный и духовный в писмѣ Святом”³. Тому Біблію необхідно „духовне розумѣти ведлуг сенсу духовного”⁴. Аби узгодити різні підходи до тлумачення Святого Письма, Галятовський зазначає: „Чворакій ест сенс в Писмѣ Святом: Литеральный, Моральный, Аллегоричный и Анагогичный”⁵.

У біблійних історіях, пророцтвах, притчах дидактично-морального спрямування повнокровно живе Слово, що створило й підтримує буття космосу. Слово, сповнене Святим духом і зафіксоване агіографами, структурує Біблію надзвичайною жанровою та тематичною строкатістю. „Вважалось, що порядок речей у створеному Богом світі відповідав порядку книг, речень, слів та літер у наданому Ним Слові”⁶. Калейдоскоп різноманітних біблійних текстів за ідейним принципом Закону та Благодаті з огляду на те, що причетність людини до первородного гріха виявила недосконалість Закону і спровокувала потребу спокутної жертви Ісуса Христа, об’єднано у дві книги Старого і Нового Заповітів, контрверсійність яких знімається за принципом містичного провидіння.

Адам є родоначальником людства, Христос – символом його безсмертності. На необхідності тлумачення Біблії з огляду на символічність образу Христа наголошували давні західні богослови. Святий Климент зокрема зазначав: „У плотському цьому вигляді, прийнятому на Себе нашим Спасителем, постраждалим у плоті, ви чітко побачите проголошену до вас мудрість в силу Божу”⁷. Спираючись на погляди св. Климента, Дмитро Туптало обстоює „ідею Богорівності Христа”⁸ і підкреслює, що Спаситель

пострадав на крестѣ, погребен же бысть, яко чоловік смертний, а воскрес со славою, яко Бог безсмертний, изводя с собою, аки иногда Израиля от Єгипта, от Адовых уз Адама и весь с ним святых праотцев лик и всякую праведную душу, потопивши адскаго фараона в Чермньм кровавых страстей своїх морѣ⁹.

Пришестя Месії в дочасне життя в Новому Заповіті, на думку українських богословів барокового періоду, префігурально засвідчував Старий Заповіт. Скажімо, Антоній Радивилівський зауважував, що „от самого початку створеня свѣта в разных фигурах, символах и знамениях скрыте ознаменовал нам Бог Воплощеніє Сина своего”¹⁰. Також, на думку

³ І. Галятовський, *Ключъ разумѣнія*, Київ 1660, Арк. 12.

⁴ *Ibidem*, Арк. 12.

⁵ *Ibidem*, Арк. 353.

⁶ С. Головащенко, *Біблієзнавство. Вступний курс: Навчальний посібник*, Київ 2001, с. 267.

⁷ С. Alexandrinus, *Opera*, Berlin-Leipzig 1909–1972, vol. 1–4, p. 28.

⁸ Л. Ушкалов, *З історії української літератури XVII–XVIII століть*, Харків 1999, с. 18.

⁹ Д. Туптало, *Книга житій святих*, Київ 1700, с. 1.

¹⁰ А. Радивилівський, *Вѣнецъ Христов*, Київ 1688, с. 6.

Дмитра Туптала, ще „в створенні Адамовою бжше прообразованіе Воплощенія Христова в утробѣ Пречистои Дѣви”¹¹. Схиляння до пошуків таких пророцтв було інспіровано самим Святим Письмом, адже „близько 10% тексту Нового Заповіту складають прямі цитати, парафрази або посилення на Старий Заповіт”¹². Сам Христос, безперечно, розцінював історичні книги Старого Заповіту як достотний виклад історичних подій, а на Авеля, Ноя, Авраама, Давида та інших осіб покликався як на цілком реальних історичних осіб. Услід за Христом, апостоли вірили в історичну точність та богонатхненність Старого Заповіту.

Вони звертались до Писання в суперечках, вони звертались до Писання, коли необхідно було знайти відповідь на питання, серйозне чи каверзне; вони звертались до Писання під час викладу свого вчення, навіть коли інші погоджувалися з їхніми особистими думками; вони звертались до Писання, щоб визначити мету деяких своїх дій або проникнути в замисли Бога стосовно подій сучасності; вони звертались до Писання у своїх молитвах¹³.

У більшості випадків автори Нового Заповіту тлумачать Старий Заповіт буквально, тобто згідно з узвичаєними нормами всіх видів повідомлень – історію як історію, поезію як поезію, символи як символи. Тож спостерігаємо велику повагу авторів Нового Заповіту до тексту Старого Заповіту і можемо припустити, що основи граматико-історичного методу біблійної герменевтики були закладені у книгах Нового Заповіту. Вони були запозичені із Біблії старими отцями Церкви і, як традиція, передані бароковим екзегетам, зокрема І. Галятовському. При посиланні на історичний факт, він передбачав буквальне, а не алегоричне значення тексту. У нього була розвинутою схильність розподіляти духову істину на два рівні: поверхневий, заснований на буквальному значенні тексту, і більш глибокий, що походить із містичних глибин.

Визнанням Нового Адама в образі Ісуса Христа, про що також йшлося у старозаповітних пророцтвах, а також у творах відомих отців Церкви, І. Галятовський ніби стирає розбіжності між Старим і Новим Заповітами, хоча звертає увагу на такі нюанси:

Троякій ест Старый Закон, еден моралний, который належит до обычаев добрых, а такіи обычаи написаны суть в Десятерю приказаню... Другій закон ест Юдиціальный, который до судов належит... Третій Закон ест Церемоньяльный... Христос не разорил и нескончил Старого Закона Морального..., еднак Закон Юдиціальный... и Закон Церемоньяльный... ест през Христа разореный¹⁴.

На три аспекти: церемоніальний (ритуальні обряди, спрямовані на остаточне вибавлення у Христі), судовий або громадянський (закони, дані

¹¹ Д. Туптало, *Внутренній человек*, [в:] *Сочинения святого Дмитрія, митрополита Ростовскаго*: В 3 частях, Київ 1824, с. 29.

¹² B. Ramm, *Protestant Biblical Interpretatio*, Gard Rapids, 1970, p. 41–42.

¹³ *Ibidem*, p. 44.

¹⁴ І. Галятовський, *Месія правдивый*, Київ 1669, Арк. 3.

Богом для виконання громадянської влади в Ізраїлі) та моральний (кодекс моральних приписів з універсальним, неперехідним значенням для всього людства) розподіляють старозаповітний Закон також сучасні богослови, зокрема Е. Гопкінс¹⁵. У старозаповітних та новозаповітних текстах такого розподілу не помічаємо. Очевидно, старозаповітні віруючі вважали такий розподіл зайвим, бо керувалися в повсякденному житті всіма трьома аспектами Закону, чого не можемо стверджувати стосовно новозаповітного віровчення. Необхідно розрізнити ті закони, які можна назвати такими, що вказують на Христа і які, виходячи з цього, не зберігають свою силу після його пришествя (наприклад, церемоніальні закони, згідно Послання до Євреїв), і ті моральні закони, які так відверто не вказували на Христа (хоча були пояснені ним більш докладно) і які залишаються обов'язковими для виконання моральних істин християнського життя. Моральні закони виконані Христом в абсолютно іншому сенсі порівняно з церемоніальними законами: вони не скасовані, а скоріш залучені до нового християнського комплексу взаємин. Сам Ісус уточнює це питання у Нагірній проповіді: „Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи пророків прийшов, – Я не руйнувати прийшов, але виконати (у грецькому варіанті *πληρωσαι*. – *Н. Л.*). По правді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, – ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все” (Мт., 5: 17–18). Отож, незважаючи на те, що Новий Заповіт, можливо, і не проводить розмежувань між моральним і церемоніальним законами, практична екзегетика все ж їх визнавала. Немає сумніву, що існує тяглість між Старим і Новим Заповітами. Старозаповітні віруючі скеровували свої погляди в майбутнє до обіцяного Вибавителя, новозаповітні навпаки – в минуле, на архетип свого Вибавителя. Старий та Новий Заповіти взаємопов'язані не лише пророцтвами про Месію (за пророцтвом Міхея Христос народився у Вифлеємі, за пророцтвом Осії тікав до Єгипту, за пророцтвом Захарії був проданий за 30 срібняків, – помічає І. Галятовський), але й унутрішнім зв'язком, в осередді якого перебувають десять заповідей Божих. І. Галятовський вловлює зв'язок між Старим та Новим Заповітами саме на моральному рівні, але спирається при цьому не на традицію, вироблену отцями Церкви, а на авторитет Святого Письма:

Старый закон данный есть на Горѣ Синайской през Мойсея, Новый zaś Закон мѣл быти данный и дан есть на Горѣ Сіонской в Іерусалимѣ през Христа¹⁶.

Жертва Христа-Сина була промислена Богом-Отцем як благодать, на яку сподівалося людство. Незважаючи на те, що „Отець, яко Бог вшеляючу досконалость невимовну маючий могл уродити Сына способом

¹⁵ Див.: J. Homerski, *Biblijna hermeneutyka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1989, T. 2, s. 43.

¹⁶ І. Галятовський, *Месія правдивый...*, Арк. 23.

невимовним без Матки”¹⁷, він вдається до способу чудотворного зачаття і приводить у світ одну зі Своїх іпостасей у людській подобі. На думку Галятовського, у Бога був вибір подоби земного перебування Слова. Використовуючи метод подібності, проповідник класифікує особистості, лик яких міг би прийняти на себе Христос:

Персона тылько в разумной Натурѣ Бозской, и Англицкой, и чловѣчой находится. В Бозской Натурѣ Персоны суть: Отець, Сын, и Дух Святый¹⁸.

Звісно, Бог не міг спуститися на землю в подобі однієї зі своїх іпостасей – ніхто не може бачити Бога, не осліпнувши або навіть не померши від світла слави його. Не міг він прийняти і ангельську подобу, бо один із ангелів повстав проти Бога і став Сатаною. Таким чином, І. Галятовський згідно з принципом виключення та, використовуючи натуралістичні художні образи, обстоює думку, що Бог свідомо „...дѣйствовав формуючи, дѣлаючи тѣло Христова з власной и самой Крви Дѣвческой”¹⁹, що на перший погляд може видатися дивним з огляду на те, що „доктриною, яку неперервно підносить християнство, є зневага до тіла, „цього мерзенного одягу душі”, як говорив Григорій Великий²⁰. Проте саме факт Об’явлення Бога в людському тілі спонукав до підняття авторитету плоти і прославлення тіла Христового як тіла стражденного і шляху до спасіння душі. Образ тілесної й безтілесної, зовнішньої й внутрішньої людини, створеної за образом і подобою Божою був широко вживаним у бароковій літературі. Характеризуючи дуалістичну сутність людини, Д. Туптало стверджував: „Внѣшній, плотяный видимый есть, внутренній же духовный невидимый”²¹. Розглядаючи скворородинську антропологію Леонід Ушкалов зазначав:

Оскільки „внутрішня людина” наділена в Сквороди божественними рисами, вона взагалі не може належати до творива. „Внутрішня людина” – це Син Божий, Христос²².

Ілюструючи перевагу Нового Заповіту над Старим, Іоаннікій Галятовський вдається до системи антиномічно віддзеркалених образів:

есть новый закон днем, а старый был ночью, бо в старом законѣ знаки тилко были ласки Божей, а в новом самая есть ласка Божая, там шли люде з Єгипту до землѣ обцаной, а тут идутъ з землѣ до неба²³.

¹⁷ *Ibidem*, Арк. 42.

¹⁸ *Ibidem*, Арк. 94.

¹⁹ *Ibidem*, Арк. 91.

²⁰ Ж. Ле Гофф, *Середньовічна уява* / Пер. з фр. Яреми Кравця, Львів: Літопис 2007, с. 17.

²¹ Д. Туптало, *Внутренній чловѣк...*, Арк. 101.

²² Л. Ушкалов, *Дмитро Туптало та Григорій Скворода: про одну паралель академіка Миколи Сумцова*, [у:] *Антипролог: Збірник наукових праць, присвячених 60-річчю члена-кориспонтента НАН України Миколи Сулими*, Київ 2007, с. 239.

²³ І. Галятовський, *Ключъ разумѣнія...*, Арк. 145.

Новий Заповіт І. Галятовський називає *днем* не випадково. Любов до світла, авторитет цілісного структурували барокове світовідчуття. Однакова міра захоплення надавалася як зачаруванню видимим, що сприймалося чуттєво, так і тим абстрактним поняттям, що приховувалися за зовнішністю – світлій енергії та силі. День світла є половиною доби. Світло в творчості Галятовського стало предметом високих устремлінь, символізувало вищий рівень Нового Заповіту: „...в старом законѣ тѣнь была, а тут є свѣтло”²⁴. Жак Ле Гофф пише про обожнення світла: “Фізичне світло найкраще зі всіх речовин [...] Це первинне світло є не що інше, як Бог...”²⁵. Отож, асоціюючи Новий Заповіт зі світлом, І. Галятовський вказував на місцезнаходження Бога.

У межах української барокової традиції „префігурації” природним є використання Галятовським метафор, заснованих на перенесенні властивостей і ознак подій, що відбувалися у Старому Заповіті на передбачення подій у Новому Заповіті. При тому автор ототожнює метафізичні та натуралістичні образи. Абстракція, матеріялізована в біблійному Слові, сприймається автором як відкрита й цілком зрозуміла інформація. Якщо навіть якесь поняття й не можна втиснути в логічний ряд пояснень, – воно сприймається на віру, як цілком природне явище. Так, без найменшого сумніву І. Галятовський говорить про людей, які йдуть з Єгипту до обіцяної землі, і про людей які, й д у т ь із землі на небо, переходять через Червоне море і через воду хрещення, по дорозі вони їдять манну небесну й п’ють воду з каменя. Поясненням висловів „їсти тіло Христове” й „пити його кров” І. Галятовський навіть не переймається, вони виступають як загальнозрозумілі символи християнства.

Порівняльний аналіз Старого та Нового Заповітів проповідник буде на дихотомії. Старий Заповіт сприймається І. Галятовським як прообраз Нового, оскільки основну свою функцію він уже виконав і повинен поступитися Новому Заповіту. Тож тропи, які проповідник використовує у старозаповітних характеристиках, позначені відтінком негативізму, наприклад, „...старій Закон Моисеов ярмом неволѣ называется”²⁶. В юдео-християнській космології Бог наділив людину свободою вибору між добром і злом. Здійснивши гріхопадіння, людина опинилася в рабській залежності від матерії. Апостол Павло декларує свободу християн від гебрейського Закону, як наслідок Боговтілення Ісуса Христа, що приніс замість Закону Благодать.

Протилежними фарбами І. Галятовський зображує образи та поняття з проєкцією на майбутнє у безконечність. Так, Новий Закон тлумач називає днем, світлом, очевидно, маючи на увазі природну здатність світла

²⁴ І. Галятовський, *Месія правдивий...*, Арк. 150.

²⁵ Ж. Ле Гофф, *Цивілізація середньовікового Запада*, Прогресс-Академия, Москва 1992, с. 314.

²⁶ І. Галятовський, *Месія правдивий...*, Арк. 345.

розповсюджуватися, долаючи будь-які перепони. Світло символізує свідомість, те, що існує само по собі та не має конкретної форми, як і сам Бог. Небесне світло складається із сутності; його неможливо досягнути зором, як неможливо побачити чорне світло – символ утаємниченого божества. У магичній реальності звук, колір, запах, форма мають спільне походження: з'являючись і зникаючи, вони поєднуються з астральним світлом, складниками якого є. У Біблії неопалима купина, кущ, – символ внутрішнього світла Мойсея.

Отож, Новий Заповіт І. Галятовським усвідомлюється саме як мова Бога, що не просто сприймається людством, але розповсюджується у світі подібно до світла, долаючи будь-які перепони.

EXTRAPOLATING TENDENCIES OF THE OLD AND NEW TESTAMENT
IN THE FICTION OF IOANIKIY GALYATOVSKIY

Natalia Levchenko

Summary. The research is devoted to the study of extrapolation of the Old Testament into the New Testament on the ground of figures and images as one of the elements of the 'four sense' Biblical hermeneutics, which constituted the structure of Ukrainian baroque prose. The research is illustrated by the examples of Ioanikiy Galyatovskiy's fiction.

Key words: Biblical hermeneutics, Ukrainian fiction, Baroque, extrapolation, exegesis

Резюме. У статті йдеться про екстраполяцію Старого Заповіту на Новий Заповіт на рівні фігур і образів як одного із елементів чотирисенсової біблійної герменевтики, яка структурувала поетику української барокової прози. Ця герменевтика мала вплив на поетику української барокової прози, що яскраво відображено в творчості Іоаннікія Галятовського – автора української барокової гомілетики.

Ключові слова: біблійна герменевтика, екзегеза, екстраполяція, Бароко, українська проза